

**ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ ТА ПРАВА «КРОК»
Навчально-науковий інститут психології**

Кафедра психології

Свертока Анна Валеріївна

УДК 159.942.52

Кваліфікаційна робота

Чинники розвитку професійної успішності психолога

053 «Психологія»
«Організаційна психологія»

Подається на здобуття освітнього ступеня бакалавр

Кваліфікаційна робота містить результати власних доробок. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело _____ Свертока Анна Валеріївна

Науковий керівник Склярова Ганна Олександрівна, кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології

Київ – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ АСЕРТИВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ	7
1.1. Аналіз поняття «асертивність» в працях вітчизняних та зарубіжних науковців	7
1.2. Основні підходи до визначення поняття «емпатія» в психологічній науці	14
1.3. Особливості взаємозв'язку емпатії та асертивності у студентів психологів	18
Висновки до розділу 1	22
РОЗДІЛ 2 ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ АСЕРТИВНОСТІ ТА ЕМПАТІЇ ЯК ЇЇ ЧИННИКА	25
2.1. Методологічна схема та інструментарій дослідження	25
2.2. Аналіз та інтерпретація результатів дослідження	31
Висновки до розділу 2	40
РОЗДІЛ 3 ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ПІДВИЩЕННЯ ЕМПАТІЇ ТА АСЕРТИВНОСТІ В СТУДЕНТІВ ПСИХОЛОГІВ	42
3.1. Психологічний тренінг щодо розвитку емпатії та асертивності у студентів-психологів	42
3.2. Практичні рекомендації щодо підвищення емпатії та асертивності	48
Висновки до розділу 3	66
ВИСНОВКИ	68
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	71
ДОДАТКИ	80

РЕФЕРАТ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ «Чинники розвитку професійної успішності психолога»

У сфері психології, спрямованій на надання психологічної допомоги, особистість фахівця стає ключовим інструментом. Окрім тестів та спеціальних психологічних технологій, важливе місце займає його власна внутрішня картина світу: самооцінка, цінності, образ себе та професійні якості. Тому в навчальному процесі у вищих навчальних закладах необхідно належну увагу приділяти розвитку професійно важливих характеристик майбутнього психолога. Однією з таких властивостей є асертивність.

Аналіз психологічної літератури показав, що проблема асертивності привертала увагу вчених з кінця XIX століття. Поняття асертивності з'явилося в психологічному тезаурусі в середині двадцятого століття в працях представників біхевіористичної школи.

Мета дослідження - теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити роль емпатії як чинника розвитку асертивної поведінки майбутніх психологів.

Для досягнення мети були визначені наступні завдання:

1. Здійснити теоретичний аналіз феномену асертивності.
2. Теоретично дослідити емпатію, як чинник розвитку асертивності, у студентів психологічних факультетів.
3. Емпірично дослідити структурні компоненти асертивної поведінки та психологічні умови її розвитку, а також зв'язок із емпатією у студентів психологів.
4. Розробити програму тренінгу для розвитку асертивної поведінки у майбутніх психологів в умовах вищих навчальних закладів.

Об'єкт дослідження – асертивність студентів психологів.

Предмет дослідження – емпатія як чинник розвитку асертивності студентів психологів.

Методи дослідження. Для досягнення мети та реалізації завдань було використано комплекс методів:

- теоретичні – аналіз, синтез, узагальнення, систематизація, порівняння для розкриття сутності та визначення базових понять досліджуваної проблеми, структурування;
- емпіричні – анкетування, бесіда, психодіагностичні методики.

У дослідженні був використаний психодіагностичний комплекс методик:

- 1) Опитувальник «Рівень емоційної емпатії» (А. Мехраб'ян, М. Епштейн);
- 2) Методика «Діагностики рівня суб'єктивного контролю» Дж. Роттера;
- 3) «Тест на визначення інтегральної емпатії особистості» Л. Журавльової;
- 4) «Тест-опитувальник рівня асертивності», модифікований В. Каппоні, Т. Новак.

- кількісної обробки даних – визначення середніх значень, відсоткових співвідношень; для знаходження взаємозв'язків між компонентами обох феноменів використовувався лінійний кореляційний аналіз Пірсона.

Новизна результатів полягає у розширенні поняття асертивної поведінки у студентів ВНЗ, розвитку наукових положень про роль емпатії у її формуванні та розробці рекомендацій для розвитку асертивної поведінки у майбутніх психологів.

Дослідження має практичне значення, оскільки привертає увагу до проблем асертивності студентської молоді. Його результати можуть використовуватися для проведення подальших наукових досліджень в цій галузі; складені рекомендації можуть бути використані педагогами та психологами для сприяння розвитку емпатії та асертивності студентів у вищих навчальних закладах.

Структура та обсяг кваліфікаційної роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, поділених на підрозділи, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (71 найменування) та додатків.

У першому розділі «**Теоретико-методологічні засади вивчення асертивності особистості**» теоретично проаналізовано емпатію та асертивність.

Хоча концепція асертивності виникла в період з 50-х до початку 60-х років (уперше цей термін з'явився у працях Солтера А. (1949) і Вольпе Д. (1958), але в українському психологічному просторі поняття «асертивність» увійшло в активний обіг після публікації книги чеських вчених Каппоні В. та Новака Т. Цей термін розуміється як певний ступінь особистісної самостійності, відмінність від зовнішніх впливів і суджень, здатність самостійно керувати власною поведінкою та вміння ефективно вирішувати проблеми у взаємодії з іншими.

Виявлено, що українська психологічна спільнота почала розглядати поняття асертивності не так давно. А саме дуже часто зустрічається в працях таких вчених, як, Курганська Л., Марчук Л., Лучків В., Мельничук С., Подоляк Н., Ніколаєв Л., Шинкар М., Семиченко В., Герасіна С. та ін.

Після теоретичного аналізу наукових праць можна сказати, що асертивність представляє собою свободу у захисті своїх прав, переконаності у власній правоті, самоповаги та поваги до інших людей, з якими особистість взаємодіє. Асертивна поведінка означає можливість чітко і впевнено висловлювати свої думки, діяти переконливо, уникати маніпуляцій оточення, розуміти як себе, так і інших, а також вміти настоювати на своєму. Асертивність стає важливою умовою для існування особистості як суб'єкта активності, здатної до самостійного вибору напрямку свого професійного та особистісного розвитку.

Необхідність підвищення ролі емпатії в розвитку особистості постійно залишається предметом вивчення та обговорень у психологічних кругах. Це зумовлено тим, що емпатія, як психологічний явище, відіграє важливу роль у формуванні особистості в цілому, сприяючи підвищенню продуктивності діяльності та мотивації.

В цілому, підсумовуючи різні дослідження, можна сказати, що емпатія – це складний, багаторівневий феномен, який представляє собою сукупність різноманітних емоційних, когнітивних, поведінкових вмінь, соціально-психологічних навичок та здібностей індивіда. До таких здібностей відносяться: здатність емоційно реагувати на переживання іншої людини, вміння розпізнавати її емоційний стан і відчувати себе на її місці у думках, почуттях і діях, а також використання способів взаємодії, що полегшують страждання іншої людини та багато іншого.

В ході дослідження було проаналізовано важливість підвищення ролі емпатії, як чинника розвитку асертивності в професійній діяльності майбутніх та діючих психологів. Це пов'язано з тим, що емпатія як психологічне явище має значний вплив на всю особистість в цілому, збільшує ефективність діяльності та стимулює мотивацію. Здатність співпереживати позитивно впливає на формування міжособистісних зв'язків, дозволяючи надавати підтримку не лише у звичайних ситуаціях, але й у надзвичайних випадках, коли це особливо важливо. Ці якості нерідко вважаються необхідними для професійної та особистісної компетентності у сферах, де має місце взаємодія «людина-людина». Асертивність же охоплює ключові компетенції та унікальні якості, необхідні для ефективної комунікації та самовираження. Це не просто набір навичок, а комплексна характеристика, що дозволяє людині відстоювати свої права, інтереси та потреби, не порушуючи при цьому прав інших. Тому емпатія та асертивність є нерозлучними явищами у професійній діяльності психологів.

У другому розділі «**Емпіричне дослідження асертивності та емпатії як її чинника**» присвячено увагу емпіричному дослідженню емпатії та асертивності студентів-психологів.

В ході роботи було вивчено існуючі практики дослідженні обраної проблеми та сформовано вибірку для дослідження. Досліджувані – здобувачі вищої освіти бакалаврського та магістерського ступенів спеціальності 053

Психологія очної та заочної форми навчання у кількості 50 осіб віком від 18 до 24 років.

Було проведено безпосередньо емпіричне дослідження емпатії та асертивності за допомогою обраних методик дослідження. Ось такі висновки було сформовано з кожної методики дослідження:

Опитувальник «Рівень емоційної емпатії» (Мехрабіан А., Епштейн М.):

Високі показники в дослідженні свідчать про розвинену здатність до співчуття, чуйність, вміння прощати образи, а також про співпереживання. Ці результати можуть свідчити про те, що учасники дослідження, які вже кілька років навчаються в кризових умовах, менш гостро відчувають негативний психологічний вплив, оскільки вони адаптувалися до цих умов.

Методика «Діагностики рівня суб'єктивного контролю» Роттера Дж.:

Згідно з результатами дослідження, більшість учасників опитування належать до інтерналів. Людина, яка має виражений інтернальний локус контролю, вважає себе відповідальною за всі події, що відбуваються в її житті.

«Тест на визначення інтегральної емпатії особистості» Журавльової Л.:

Порівняно з дівчатами, хлопці проявляють більшу агресивність (середні значення антиемпатії $M = -4,56$ та $M = -3,16$ відповідно; $p \leq 0,01$), байдужість (середні значення індіферентності $M = -2,04$ та $M = -1,66$ відповідно), меншою мірою надають реальну допомогу в емпатичних ситуаціях (середні значення реального сприяння без шкоди собі $M = 6,3$ та $M = 7,4$ відповідно; $p \leq 0,01$), але однаково з дівчатами виявляють альтруїстичну поведінку (середні значення альтруїзму $M = 9,05$ та $M = 9,17$ відповідно).

«Тест-опитувальник рівня асертивності», модифікований Каппоні В., Новак Т.:

Враховуючи результати дослідження, можемо зробити висновок, що у половини (62%) з цих респондентів асертивність проявляється ситуативно (ситуативна асертивність), лише в типових (звичних) для особистості ситуаціях. Найменша зміна ситуації, в якій вони опиняються, призводить до втрати впевненості в собі.

Також було проаналізовано взаємозв'язки між різними компонентами інтегральної емпатії, її різними формами та рівнем асертивності.

Результати аналізу кореляційних зв'язків між показниками шкал асертивності та інтегральної емпатії, а також її окремих форм, свідчать про наявність значущих взаємозв'язків між ними ($p \leq 0,05$).

Чим нижчий рівень інтегральної емпатії, тим більш агресивною є поведінка студентів. Студенти з вищим рівнем інтегральної емпатії виявляють більшу схильність до асертивності, що включає впевнене висловлювання своїх інтересів та розуміння та врахування почуттів інших людей.

Розвиток асертивності сприяють конкретні форми емпатії, такі як співчуття (здатність розуміти і співпереживати чужі почуття) та реальна допомога, але така, яка не завдає шкоди самому собі в емпатичних ситуаціях. Цікаво, що альтруїстична поведінка зворотно пропорційно пов'язана з рівнем асертивності ($p \leq 0,01$). Це свідчить про те, що асертивна взаємодія не може базуватися на інтересах лише одного з її учасників. Така взаємодія має бути взаємною.

Отже, згідно результатів проведеного емпіричного дослідження, можна зазначити, що інтегральна емпатія та її конкретні вияви, такі як співчуття та реальна допомога без шкоди для себе, виступають як ключові фактори розвитку та вияву асертивності у студентів-психологів.

У третьому розділі «**Психологічний супровід підвищення емпатії та асертивності в студентів психологів**» було представлено два тренінги, яких розробили на основі проведених та проаналізованих емпіричних дослідженнях. Розроблено два тренінги, спрямовані на розвиток емпатії та асертивності серед студентської молоді:

Програма тренінгу, що має на меті розкриття сутності емпатії та визначення її складових сприяє розвитку та вдосконаленню здатності розуміти власний емоційний світ, виявляти співчуття та співпереживання по відношенню до інших, а також проявляти терпимість як до себе, так і до оточуючих.

Для розвитку асертивності студентів була розроблена тренінгова програма, що включає 5 занять. Основна мета цієї програми - формування та розвиток асертивної поведінки серед студентів. Серед завдань тренінгу варто відзначити розвиток та вдосконалення навичок асертивної поведінки, а також усвідомлення та аналіз поведінки співрозмовника та вміння керувати власними емоціями у соціально прийнятний спосіб. Очікувані результати включають поліпшення асертивної поведінки студентів та набуття ними навичок впевнених дій і свідомого вибору.

У підрозділі 3.2 сформовані практичні вправи та рекомендації щодо підвищення рівня емпатії та асертивності студентів. Підсумовуючи цей підрозділ, можемо сказати, що надані рекомендації мають на меті позитивні зміни в умінні спілкуватися з іншими людьми та відносинах з оточуючими людьми.

ВИСНОВКИ

1. Після теоретичного аналізу наукових праць можна сказати, що асертивність представляє собою свободу у захисті своїх прав, переконаності у власній правоті, самоповаги та поваги до інших людей, з якими особистість взаємодіє. Асертивна поведінка означає можливість чітко і впевнено висловлювати свої думки, діяти переконливо, уникати маніпуляцій оточення, розуміти як себе, так і інших, а також вміти настоювати на своєму. Асертивність стає важливою умовою для існування особистості як суб'єкта активності, здатної до самостійного вибору напрямку свого професійного та особистісного розвитку.

2. Досліджено такий чинник розвитку асертивності, як емпатія. Емпатія – це складний, багаторівневий феномен, який представляє собою сукупність різноманітних емоційних, когнітивних, поведінкових вмінь, соціально-психологічних навичок та здібностей індивіда. До таких здібностей відносяться: здатність емоційно реагувати на переживання іншої людини,

уміння розпізнавати її емоційний стан і відчувати себе на її місці у думках, почуттях і діях, а також використання способів взаємодії, що полегшують страждання іншої людини та багато іншого. Оскільки емпатія є одним із основних компонентів гуманістичних цінностей, дослідники активно вивчають її роль у структурі асертивності та в асертивній поведінці. шляхом розвитку високих рівнів емпатії через активацію психологічних механізмів цього явища, ми можемо впливати на формування асертивності особистості. Це можна пояснити як інтегративну якість, що базується на системному функціонуванні її окремих компонентів. Розвинута емпатія сприяє розвитку професійних якостей для майбутньої кар'єри у студентів психологічних факультетів, а також формує цінності щодо інших людей в гуманістичній спрямованості та активізує потребу в благополуччі та добробуті, як для себе, так і для соціального оточення.

3. Результати аналізу кореляційних зв'язків між показниками шкал асертивності та інтегральної емпатії, а також її окремих форм, свідчать про наявність значущих взаємозв'язків між ними ($p \leq 0,05$). Чим нижчий рівень інтегральної емпатії, тим більш агресивною є поведінка студентів. Навпаки, студенти з вищим рівнем інтегральної емпатії виявляють більшу схильність до асертивності, що включає впевнене висловлювання своїх інтересів та розуміння та врахування почуттів інших людей. Розвиток асертивності сприяють конкретні форми емпатії, такі як співчуття (здатність розуміти і співпереживати чужі почуття) та реальна допомога, але така, яка не завдає шкоди самому собі в емпатичних ситуаціях. Цікаво, що альтруїстична поведінка зворотно пропорційно пов'язана з рівнем асертивності ($p \leq 0,01$). Це свідчить про те, що асертивна взаємодія не може базуватися на інтересах лише одного з її учасників. Така взаємодія має бути взаємною. Згідно результатів проведеного емпіричного дослідження, можна зазначити, що інтегральна емпатія та її конкретні вияви, такі як співчуття та реальна допомога без шкоди для себе, виступають як ключові фактори розвитку та вияву асертивності у студентів-психологів.

4. На основі проведених та проаналізованих у другому розділі емпіричних досліджень було розроблено два тренінги, спрямовані на розвиток емпатії та асертивності серед студентської молоді:

Програма тренінгу, що має на меті розкриття сутності емпатії та визначення її складових сприяє розвитку та вдосконаленню здатності розуміти власний емоційний світ, виявляти співчуття та співпереживання по відношенню до інших, а також проявляти терпимість як до себе, так і до оточуючих.

Для розвитку асертивності студентів була розроблена тренінгова програма, що включає 5 занять. Основна мета цієї програми - формування та розвиток асертивної поведінки серед студентів. Серед завдань тренінгу варто відзначити розвиток та вдосконалення навичок асертивної поведінки, а також усвідомлення та аналіз поведінки співрозмовника та вміння керувати власними емоціями у соціально прийнятний спосіб. Очікувані результати включають поліпшення асертивної поведінки студентів та набуття ними навичок впевнених дій і свідомого вибору.

Сформовані практичні вправи та рекомендації щодо підвищення рівня емпатії та асертивності студентів. Підсумовуючи цей підрозділ, можемо сказати, що надані рекомендації мають на меті позитивні зміни в умінні спілкуватися з іншими людьми та відносинах з оточуючими людьми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бутузова Л. П. Асертивність особистості як основа становлення безпечної поведінки в підлітковому віці. *Проблеми психологічної безпеки: особистість, суспільство, держава*: Матер. Всеукр. наук.-практ. конф. 25 березня 2010 року. Одеса: СМІЛ, 2010. С. 33-40.
2. Вавринів О.С. Становлення поняття емпатії в психології. Теорія і практика сучасної психології. 2019. №2. Т.1. С. 28-31.
3. Василюшина Т. В. Емпатійні здібності вчителів: психологічний аспект. *Практична психологія та соціальна робота*. 1999. №4. С. 37-38.
4. Галицький В. М., Мельник О. В., Синявський В. В. Соціально-психологічний словник. Київ, 2004. 285 с.
5. Галузьяк В. Розвиток емпатії в учнів підліткового віку. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія: Педагогіка і психологія. 2020. № 62. С. 210–219
6. Гаркавенко Н. В., Доскач С. С. Професійна свідомість як фактор особистісного становлення майбутнього фахівця. *Габітус*. 2020. Випуск 14. С. 175-178.
7. Герасіна С. В. Асертивна поведінка як передумова формування почуття власної гідності та самоповаги студентської молоді. *Проблеми сучасної психології*. 2010. № 10. С. 139-148.
8. Гісем Т. О. Психологічний аналіз сімейних конфліктів. *Актуальні проблеми психології. Психологічна теорія та технологія навчання / за ред. С. Д. Максименко, М. Л. Смульсон*. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009 Т. 8, вип.6. С. 61-72.
9. Глушко Л. О. Чинники формування впевненості в собі у школярів підліткового віку. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: Збірник наукових праць*. Київ: Фенікс, 2012. Вип. 14. С. 103-1

10. Давиденко Є. В. Вплив ціннісних орієнтацій на прояви емпатії у студентської молоді: дипломна робота. Науковий керівник: старший викладач Н.М. Проскурка Київ, 2021. 75с.
11. Дойч М. Вирішення конфлікту (Конструктивні і деструктивні процеси). *Соціально-політичний журнал*. 1997. №1. С. 202-212.
12. Дріга Т. Г. Асертивність як чинник оптимізації соціальнопсихологічної адаптації студентської молоді. Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Інс-ту псих. ім. Г. С. Костюка НАПН України, 2013, Т. I, Вип. 39. С. 100-105. 14. Д
13. Журавльова Л.П. Діагностика емпатії особистості дорослого віку. 2011. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/23537/1/diagnos.pdf>
14. Журавльова Л. П. Емпатія та особистісне зростання в акмеогенезі. *Наука і освіта*. 2014. № 5. С. 134-141. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NiO_2014_5_26
15. Журавльова Л.П. Психологічні основи розвитку емпатії людини. Дис. на здобуття наук. ст. докт. психол. наук за спец.19.00.07 – пед-на та вікова психологія. Південноукраїнський державний педагогічний ун-т ім. К.Д. Ушинського, Одеса, 2008.
16. Журавльова Л. П. Психологія емпатії: монографія. Житомир, 2007. 328с
17. Журавльова Л. П., Шпак М. М. Емпатія як психологічний механізм розвитку міжособистісного емоційного інтелекту. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. 2015. III (25). Issue: 49.
18. Ічанська О. М., Закревська А. І. Емоційний інтелект та емпатія як ресурси професійної підготовки студентів-психологів. *Молодий вчений*. 2019. №9 (73). С. 272-276.
19. Коган І.М. Емпатія і особливості її розвитку у дітей молодшого шкільного віку: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 - педагогічна і вікова психологія. Київ, 2005. 24с.

20. Котлова Л.О., Шикирава Н.М. Структурно-динамічна модель розвитку емпатії практичних психологів. *Social and Economic Aspects of Education in Modern Society*. 2020. December. С. 46-50.
21. Кротенко В.І. Психологічні особливості емпатії підлітків: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 - педагогічна і вікова психологія. Київ, 2001. 22 с.
22. Лисенко Л.Л., Вітченко А.М., Воєділова О.М. Шляхи розвитку емпатії у майбутніх фахівців з фізичного виховання. *Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка*. 2019. Випуск 3 (159). Серія: Педагогічні науки. С. 175-181.
23. Лінн М. Асертивність. Як вибрати відповідну стратегію у будь-якій ситуації. Київ: Видавництво "Наш формат", 2019. 208 с.
24. Лучків В. З. Емпатійна детермінація асертивності. Особистісне зростання : теорія і практика. *Зб. тез за результатами II Всеукраїнської інтернет-конференції / За ред. Л. П. Журавльової, Н. Ф. Портницької, Ю. Ю. Дем'янчук*. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2016. С. 43-44
25. Лучків В. З. Психологічні особливості розвитку асертивності в юнацькому віці. Дис.канд. психолог. наук (доктора філософії) за спеціальністю 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». НПУ імені М. П. Драгоманова. Київ, 2017. 200 с.
26. Лучків В.З., Журавльова Л.П. Дослідження асертивних стратегій поведінки в умовах рекреації. *Наука і освіта*. № 9. 2016. С. 59 – 63
27. Маріушка О. Асертивність як складова емоційного інтелекту. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2020. № 2. С. 171- 180.
28. Марчук Л. М. Вікові особливості прояву асертивної поведінки студентів психологічних спеціальностей. *Наука і освіта* : наук.- практич. журн. Південного наук. Центру НАПН України. 2011. № 9. С. 152–155

29. Марчук Л. М. Соціально-психологічні особливості формування асертивної поведінки у професійному становленні майбутніх психологів: дис.канд. психол. наук. Київ, 2016. 225 с.
30. Матласевич О.В., Колодяжна І.О. Роль самотурботи в розвитку емпатії майбутніх психологів. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Психологія». Острог, 2022. №15. С. 45-51.
31. Міненко О.О. Емпатія як професійно значуща якість педагогів дошкільних навчальних закладів. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: Психологія. 2020. Том 31 (70). № 4. С. 224-229.
32. Мойсеєнко В. Асертивність як соціально-психологічний механізм вибору стратегій статусної поведінки студентською молоддю : доктор філософії. Херсон, 2020. 170 с.
33. Мойсеєнко В. В. Аналіз наукових підходів до дослідження поняття асертивності. 2020р. URL:
<https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/512907.pdf>
34. Мойсеєнко В. В., Блинова О. Є. Асертивність як чинник комунікативної компетентності студентів. *Scientific Journal Virtus*. Issue. 2020. № 40. С. 36- 39.
35. Нестулій Ю. І. Розвиток емоційного інтелекту в студентському середовищі. Матеріали XIII Міжнародної науково-практичної конференції «*Наукові основи розвитку суспільства: історія та сучасність*». 2019. С. 77-79.
36. Ніколаєв Л. О. Генезис поняття «асертивність». *Освіта регіону. Політологія. Психологія. Комунікації*. 2010. № 1. С. 132– 135.
37. Ніколаєв Л.О. Використання тренінгових технологій для розвитку асертивності підлітків. *Проблеми та перспективи розвитку педагогіки та психології у сучасному суспільстві* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., (м. Київ, 17 серпня 2013 р.). К. : ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології», 2013. С. 125–127

38. Ніколаєв Л. О. Розвиток асертивності підлітків у різних умовах соціалізації : дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук. Переяслав-Хмельницький, 2016. 264 с.
39. Ніколаєв Л.О. Соціально-психологічний тренінг як ефективний засіб розвитку асертивності. *Вісник Чернігівського педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка* : зб. наук. пр. : у 2-х т. Чернігів : ЧДПУ, 2009. Вип. 74. Том 2. Психологічні науки. С. 59–62
40. Орищенко О.А. Дифенційно-психологічний аналіз емпатії : автореф. канд. психол. наук : спец. 19.00.01 «Загальна психологія». Одеса, 2004. 21 с.
41. Подоляк Н. М. Індивідуально-психологічні особливості асертивності особистості : автореф. дис. канд. психол. наук. Одеса, 2014. 20 с.
42. Потапова В. Д. Розвиток функціональної системи інтуїтивно-почуттєвого відображення (ФС ІПВ) у майбутніх психологів : автореф. дис. доктора психол. наук : 19.00.01 «Загальна психологія. Історія психології»; Ін-т психології ім. Г.С.Костюка АПН України. К., 2005. 36 с.
43. Пушкар О. В. Асертивність та емоційний інтелект як ключові компетенції соціального працівника. "Соціальна робота", 2019, № 1, с. 23-28.
44. Семиченко В.А. Психологія направленості. Хмельницький: ХГПИ, 2003. 522 с.
45. Сингаївська І.В. Використання інтерактивних методів для розвитку психологічної компетентності майбутніх соціальних працівників. *Розвивальний потенціал сучасної соціальної роботи: методологія та технології: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (12 – 13 березня 2021 року, Київ) / Ред. Ю. М. Швалб. - К.: КНУ імені Тараса Шевченка 2021. С. 174-176*
46. Сингаївська І.В. Особливості формування професійної компетентності майбутніх викладачів психологічних дисциплін. *Освіта та наука:*

трансформація, відповідальність, академічна свобода: тези допов. наукової конференції (Київ, 5 березня 2021 року). К.: Університет "КРОК", 2021. С. 137-138.

URL: <https://conf.krok.edu.ua/ONTR/ESTR/paper/view/379>

47. Чулкова К. О. Аналіз досліджень проблеми асертивної поведінки особистості. *Психологічний часопис* : збірник наукових праць. 2018. № 1. Вип. 11. С. 38-40.
48. Шаповалова І. В. Асертивність та комунікативна компетентність учнів як складові підготовки майбутніх фахівців гуманітарного профілю. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2019. Вип. 34. Ч. 2. С. 141-144.
49. Штих І. І. Здатність до емпатії як компонент професійних здібностей психолога. *Науковий вісник Мукачівського державного університету*. Серія «Педагогіка та психологія» . 2015. Випуск 2 (2). С.177-180.
50. Щіпановська О. Р. Асертивність особистості як основа успішної міжособистісної взаємодії у діяльності майбутніх фахівців. Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти. 2012. Вип. 32-33 (36-37). С. 269-275.
51. Alberti R. E., & Emmons, M. I. (1970). **Your** perfect right. 109p.
52. Eyal T., Steffel M., & Epley N. (2018). Research: Perspective-taking doesn't help you understand what others want. *Harvard Business Review*. URL : <https://hbr.org/2018/10/research-perspective-taking-doesnt-help-you-understand-what-others-want>
53. Fromm E. (1941). *Escape from freedom*. New York: Holt, Reinhart and Winston. 303 p.
54. Kjell Erik Rudestam. *Experiential Groups in Theory and Practice* Monterey, Calif.: Brooks/Cole, 1982
55. Lazarus A.A. *The practice of multimodal therapy*. New York : McGraw-Hill. 1981. 257 p

56. Meyers S., et al. (2019). Teacher Empathy: A Model of Empathy for Teaching for Student Success. *College Teaching*, 67(3), pp. 160-168
57. Miller C. (2019). How to be more empathetic. *The New York Times*. URL: <https://www.nytimes.com/guides/year-of-living-better/how-to-be-more-empathetic>.
58. Pourjali F., Zarnaghash M. Relationships between assertiveness and the power of saying no with mental health among undergraduate student. *World Conference on Learning, Teaching and Administration Papers, Procedia. Social and Behavioral Sciences*. 2010. № 9. P. 137-141.
59. Rogers C.R. Empatic : an unappreciated way of being // *The Counseling Psychologist*. 1975. V. 5, N 2. P. 2–10.
60. Ryan E.B., Anas A.P., Mays H. Assertiveness by Older Adults with Visual Impairment: Context Matters. *Educational erotology*. 2008. V. 34. P. 504, 512-515.
61. Salter A. *Conditioned reflex therapy*. New York: Farrar, Straus & Giroux, 1949. P. 186.
62. Shapiro S. L. (2020). *Rewire your mind: Discover the science + practice of mindfulness*. London: Aster.
63. Suzuki E., Saito M., Tagaya A. Relationship between assertiveness and burnout among nurse managers. *Japan Journal of Nursing Science: JJNS*, 2009.
64. Vavryniv O. Empirical study of the professional empathy of future rescuers. *Insight: the psychological dimensions of society*, 2020, 4, 57-72. DOI: 10.32999/2663-970X/2020-4-4
65. Zhuravlova L. & Chebykin, O. (2021). *The Development of Empathy: Phenomenology, Structure and Human Nature*. Abingdon, Oxon. New York. NY. URL: <https://doi.org/10.4324/9781003145370>